

Uusi tutkimus itämerensuomen passiivista

TAPANI LEHTINEN *Itämerensuomen passiivin alkuperästä*. Suomi 129. SKS, Helsinki 1984. 45 s.

Itämerensuomen passiivin ja varsinkin sen (T)TA-tunnuksen alkuperästä on tunnetusti olemassa kaksi selitystä: toisen mukaan tunnus on alkuaan sama kuin (T)TA-kausatiivijohdin (*tapattaa* ← *tap-paa*), toisen mukaan taustalla on ksm. *TA-asuun palautuva refleksiivitunnus (*katoaa* < **katoδapi*, vrt. myös karj. *kumardeliaksi* 'kunnioittaa, rukoilee' < ?**kumarteleδaksen*). Jälkimmäistä vaihtoehtoa on yksityiskohtaisimmin perustellut Lauri Posti (mm. Virittäjässä 1945 ja 1965 sekä Turun fennougristikongressin esitelmässä 1980), ja sen mukaisesti passiivin alkuperä on esitetty myös uusimmissa käsikirjoissa (Hakulinen 1979 SKRK, 4. painos, Laanest 1975 Osnovy finnougorskogo jazykoznanija I).

Keskeisenä ajatuksena Postin teoriassa on se, että passiivin persoonapäätte *(-k)-sen, *(-i)-hen ei ole alkuaan refleksiivinen vaan mediaalinen (vrt. virE *eläs*, *palas* 'elää, palaa prs. sg. 3.'), joten passiivin refleksiivisen merkityksen aiheuttajan on oltava passiivin tunnuksessa. Passiivin tunnuksen ja sen kanssa homonyymisen kausatiivijohtimen identtisyys on sitä

paitsi selitetty sekundaarisesti: passiivin tunnuksen alkuperäiseksi asuksi on oletettu geminaatatton *TA (**jōδaksen*, **pestäksen*, **antaδaksen* > vatj. *antäs*, **tunteδihen* > karj. *tundeih*), kausatiivijohtimen taas geminaatallinen *TTA (*juottaa*, *pesettää*, *kannattaa*); geminaatallinen passiivin tunnus tyyppissä *annetaan* on Postin selityksen mukaan sekundaari, eräiden konsonanttivartaloiden pohjalta syntynyt.

Tapani Lehtisen tutkimus on uusi merkittävä puheenvuoro sen selityksen puolesta, että passiivin tunnus sittenkin on historiallisesti sama kuin TTA-kausatiivijohdin. Lehtisen todistelu on pääkohdin seuraavanlainen. Ensinnäkin on aihetta epäillä, onko itämerensuomessa lainkaan TA-refleksiivijohdinta: karjalan tiettyjen murteiden *ia*-aineksiset refleksiivimuodot ovat selitettävissä rinnan esiintyvistä *ie*-aineksisista kehittyneiksi (*peziäksi* < *pezieksi* eikä päinvastoin), koska samoissa murteissa on muitakin merkkejä *ie*:n avartumisesta *ia*:ksi ja koska **de*-tunnuksen levikki ulottuu näissä muodoissa vepsään asti. Verbityyppin *selvitä* : *selviän* TA-aines ei ilmeisesti ole muuta kuin semanttisesti tyhjä vartalonmuodostuselementti (verbityyppi perustuu korrelaatio-suhteeseen *selvä* → *selvittää* [+ kausat.] ↔ *selvitä* [- kausat.]).

Epäuskottavaa on Lehtisen mukaan myös TA-tunnuksen alkuperäisyys passiivimuodoissa vatj. *antäs*, karj. *laškieh* : *laškeih*, veps *nagrdažē* : *nagrđihē* ym. Muotojen hän ajattelee syntyneen analogisesti siten, että passiivin persoonapäätte on lisätty 1. infinitiiviin *juoda* : *juodaan*, *tulla* : *tullaan*, *osata* : *osataan* -tyyppisten verbien mallin mukaan. Vatjassa TA-tunnus rajoittuu näissä tapauksissa vain preesenssiin (vrt. *annetti*, *nagrettava* jne.), karjalassa 2-tavuisiin *e*-vartaloihin (rinnalla *laškietah*, *lašetah*) ja vepsässä 1. infinitiivissä sisäheittoisiin sekundaareihin konsonanttivartaloihin (vrt. *ajetažē*, *ajeti'ihē*). Kaikesta päättäen passiivin lyhyen ja pitkän tunnuksen distribuutio on kantasuomessa ollut nykysuomen kaltainen: pääpainottoman lyhyen vokaalin jäljessä on esiintynyt pitkä tunnus, konsonantti-

vartalon sekä l-tavuisen (*saadaan, syödään*) tai diftongiin päättyvän vartalon (*haravoida*) jäljessä lyhyt tunnus. Kun myös viimeksi mainitut tapaukset ovat historiallisesti konsonanttivartaloita, distribuutio tuntuu olevan suoraa perintöä jo myöhäiskantasuomea varhemmalta kielikaudelta.

Kausatiivinen TTA-johdin tunnetaan myös itämerensuomen ulkopuolelta. Lapsissa sitä vastaa *-tV-*, joka eräissä tapauksissa esiintyy asussa *-âtV-* (< vksm. *eTTA) myös *e* (< vksm. *a, *ä) -vartaloon liittyessään (*vuolgâtit* 'lähettää' — *vuol'get* 'lähteä'). Itämerensuomen passiivin tunnuksen edellä tapahtuva vartalonvokaalin muutos *a, ä > e* voi hyvin selittyä niin, että »satelliittivokaalin» sisältävä *eTTA-asu on jo varhaiskantasuomalainen. Samoin kuin johdinten alkuperäisemmän distribuution passiivi on säilyttänyt myös johtimen eteen alkuaan kuuluneen *e*-vokaalin.

Itämerensuomen passiivin lähtömuotojen taustalla voi Lehtisen mukaan olla lausetyyppi **siyällä mēs tappettaksen* 'siellä mies tapattaa itsensä'. Tälle osittain paralleelinen on lapin rakenne *boazo borâtâlâi* 'poro syötiin'. Verbimuoto *borâtâlâi* (< vksm. **purettelej*) sisältää TTA-kausatiivijohtimen + **ele*-frekventatiivijohtimen, kun taas itämerensuomen muotoon kuuluu refleksiivipäätte **-sen*. Ero ei välttämättä ole suuri, kun otetaan huomioon, että myös itämerensuomessa *ele*-johtimella on joissakin verbeissä (*opetella, ajatella*) lähinnä refleksiivinen merkitys.

Kysymyksen siitä, onko itämerensuo-

men **(-k)-sen, *(-i)-hen* -päätteen etelävironmukainen mediaalinen käyttö alkupeleistä vai sekundaaria, Lehtisen selitys jättää avoimeksi; ainakin passiivin pohjana olevassa konstruktiossa sen merkitys on joka tapauksessa tulkittava refleksiiviseksi. Kun refleksiivisyys tavallaan on yksi mediaalisuuden laji, ei päätteen merkityksen muuttuminen jompaankumpaan suuntaan ole mitenkään kummallista; tällaisesta kehityksestä löytyy paralleelleja monista kielistä. Todennäköisimmältä kuitenkin vaikuttaa, että refleksiivisyyden ilmaiseminen on jo kantasuomessa ollut primaaria ja eteläviron mediaalisuus on maantieteellisesti suppeasta levikistään päätellen sekundaaria.

Kokonaisuutena Lehtisen teoria on uskottava ja sen palaset sopivat luontevasti yhteen. Selitysketjun jokainen silmukka on perusteltu vakuuttavasti turvautumatta oletuksiin, jotka olisi tehty vain siksi, että teoria niin vaatii. Lähdeluetteluun on (latomossa?) päässyt pujahtamaan joitakin virheitä. Philosophische Fakultät on muuttunut asuun »Philologisches Fakultät», Terho Itkosen artikkeli vuodelta 1971 (ilmeisesti Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunuskelaismurteiden synty, Vir. 75 s. 153—185) puuttuu, vaikka tekstissä sellaiseen viitataan. Venäjänkielisten nimien translitterointi noudattelee puoliksi »tieteellistä» (*c, č, ')*, puoliksi »tavallista» (*je*) kaavaa. Tutkimuksen arvoa tällaiset pikkuseikat eivät tietenkään vähennä.

EINO KOPONEN